

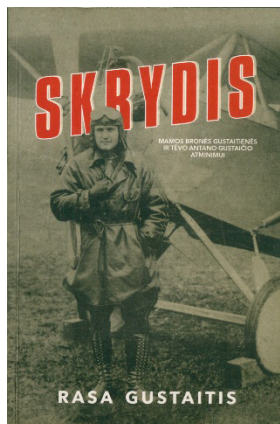

Rūta PŪRAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas
Vytautas Magnus University, Lithuania

Nuo Lietuvos iki Amerikos: Rasos Gustaitis atsiminimai From Lithuania to America: Memoirs of Rasa Gustaitis

Gustaitis, Rasa, *Skrydis: aviatoriaus dukters prisiminimai* [mamos Bronės Gustaitienės ir tėvo Antano Gustaičio atminimui]. Kaunas: Lietuvos aviacijos muziejus, 2024, 310 p.

Žurnalistė, JAV lietuvė, žymaus aviacijos inžinieriaus, lakūno Antano Gustaičio dukra Rasa Gustaitis memuarų rinkinyje „Skrydis“ (angliška knygos versija – „Flight“¹, išleista 2021 m., į lietuvių kalbą išversta 2024 m.) pasakoja apie Gustaičių šeimos gyvenimą iki Lietuvos okupacijos, šeimos išsiskyrimą traukiantis iš šalies, gyvenimą emigracijoje, dramatišką A. Gustaičio likimą. R. Gustaitis, ilgametė „Washington Post“ ir „New York Herald Tribune“ reporterė, teigė jautusi, kad anksčiau ar vėliau ateis laikas parašyti istoriją apie savo tėvą A. Gustaitį. Knygoje per asmeninį pasakojimą atskleidžiami Lietuvos okupacijos pradžios įvykiai, žmonių likimai, DP kartos traukimas iš Lietuvos. Knygos pavadinimas „Skrydis / Flight“ gali būti suprantamas kaip daugiareikšmis – nuo

tiesioginės reikšmės, turint omenyje aviaciją, skraidymą, iki perkeltinės, metaforiškai

¹ Gustaitis, Rasa, *Flight: A Memoir of Loss and Discovery by an Aviator's Daughter*. San Francisco: RasaTime Publishing, 2021.

pavadinant knygos veikėjų gyvenimo permainas „skrydžiu“ nuo gyvenimo Lietuvoje iki emigracijos svetur.

Knygos autorė R. Gustaitis, A. Gustaičio dukra, dirbusi žurnaliste, labai sklandžiai ir įtaigiai dėlioja knygos pasakojimą. Tekstas įtraukiantis, jautrus, pasakojama apie šeimos gyvenimą Lietuvos istorijos fone. Tai nėra tik paprasti jos pačios prisiminimai – R. Gustaitis tampa istorike, tyrinėjančia savo šeimos istoriją, į pagalbą pasitelkiančia įvairius šaltinius. Skiriama dėmesio Lietuvos tarpukario aviacijos istorijos eigai sudėlioti pagal atsiminimus. Tai padaryti knygos autorei pagelbėjo pilotai veteranai, su kuriais R. Gustaitis susipažino Lietuvoje: ieškoti informacijos spaudoje labiausiai padėjo Jonas Balčiūnas (1921–2011) ir Viktoras Ašmenskas (1912–2016). Lakūnų Leonardo Pesecko (1899–1976) ir Simono Stanaičio (1898–1994) vaizdingi atsiminimai leido autorei geriau įsivaizduoti aviacijos Lietuvoje pradžią.² R. Gustaitis knygoje padėkojo Algirdui Gamziukui už 1997 m. išleistą biografinę knygą „Antanas norėjo būti ore“³, kuri irgi tapo svarbiu šaltiniu. Taip pat autorei padėjo istorikai, žurnalistai (jų pavardės neminimos). Taigi, R. Gustaitis pasinaudojo knygomis apie aviaciją ir gyvai bendravo su ilgamečiais lakūnais. Svarbu tai, kad remtasi Lietuvos ir JAV lietuvių spaudoje paskelbta informacija apie A. Gustaitį ir Lietuvos aviacijos muziejaus, Lietuvos centrinio valstybės archyvo medžiaga (tik nenurodyti archyviniai fondai, išskyrus Ypatingojo archyvo bylą nr. 1966 „Antanas Gustaitis“). Autorė, ieškodama informacijos pasakojimui dėlioti, net apsilankė jos tėvo lankytoje Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijoje.

Knygoje šeimos istorija įsipina į Lietuvos valstybės įvykius. Knyga konstruojama nuspėjamai, tačiau drauge ir logiškai: prasideda nuo laimingos vaikystės Lietuvoje, kai didžiausias rūpestis buvo nebent buitiniai nesutarimai, tačiau pamažu pasakojime skleidžiasi nerimo nuotaika, nežinomybė girdint žinias apie valstybės padėtį. Panašaus pobūdžio knygų, parašytų išeivijos lietuvių apie įvairių šeimų istorijas, yra ne viena.⁴ Tačiau užrašyti atsiminimai yra gana skirtingi. Juos rašė ir patys DP kartos atstovai, kurie patyrė pasitraukimo iš Lietuvos ir įsikūrimo svetimoje šalyje ypatumus, ir vėliau jau svetur gimę autoriai, *dipukų* vaikai, kurie reflektavo savo tėvų patirtis ir savo traumas bei tapatybės klausimus. Į pastarąją kategoriją patenkanti Rasos Gustaitis knyga iš kitų paminėtų išsiskiria tuo, kad autorė yra profesionali žurnalistė.⁵ Tai ir jaučiama iš teksto, nes autorė

² Peseckas, Leonardas, *Karo lakūno pasakojimai* [atsiminimai]. Kaunas: Plieno sparnai, 1992; Stanaitis, Simonas, *Likimo vingiai*. Kaunas: Plieno sparnai, 1992.

³ Gamziukas, Algirdas, *Antanas norėjo būti ore: apybraiža apie lėktuvų konstruktorių A. Gustaitį*. Kaunas: Plieno sparnai, 1997.

⁴ Almenas, Kazys, *Anuomet*. Vilnius: Versus, 2019; Dauknys, Nida, *Escaping Stalin's Grasp*. Self-Published, 2022; Yčas, Hypatia, *Springtime in Lithuania: Youthful Memories 1920–1940*. Chicago: Adams Press, 2005; Gimbutienė, Marija, *Dienoraštis ir prisiminimai*, sud. Živilė Gimbutaitė. Kaunas: Naujasis lankas, 2015; Hriskevičius Tremblay, Lili, *In God We Trusted: An Unforgettable Escape from Lithuania to Western Europe during World War II*. New York: Vantage Press, 2011; Kasuba, Aleksandra, *On the Way to America / Pakeliui į Ameriką*. Self-Published, 2012 / Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2025; Markelis, Daiva, *White Field, Black Sheep: A Lithuanian-American Life*. Chicago: University of Chicago Press, 2010; Putrius, Birutė, *Lost Birds / Paklydę paukščiai*. Santa Monica: Birchwood Press, 2015 / Vilnius: Alma littera, 2019; Sruogaitė, Dalia, *Atminties archeologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.

⁵ Sruoginis, Laima Vincė, “The Moment the World Began to Collapse: A Reading of Five Self-Published Lithuanian American Life-Writing Memoirs”, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 2 (38) (2024), 135–150.

sugeba sudominti, pateikti tai, kas ir įdomu, ir šokiruoja, ir liūdina, ir pradžiugina. Knyga intriguoja, nes, nors skaitytojas gali sužinoti iš interneto, koks likimas ištiko A. Gustaitį, gana ilgą laiką išlieka neaišku, kada šeima sužinos apie jo mirties aplinkybes. Pirmasis knygos skyrius skirtas šeimos gyvenimui iki okupacijos: apie A. Gustaičio ir jo šeimos – žmonos Bronės Gustaitienės ir dukrų Jūratės, Rasos ir Elenos Gustaitičių – gyvenimą Lietuvoje prieš pat Raudonajai armijai įžengiant į Lietuvą, vasaros planus, kurie taip ir liko neįgyvendinti. Pirmieji knygos skyriai gausiai iliustruoti nuotraukomis – nuo šeimos (mergaičių vaikystės, jų tėvų ir senelių gyvenimo akimirkų) fotografijų iki aviacijos archyvinių nuotraukų ir lėktuvų ANBO brėžinių. Tai neabejotinai sustiprina knygos emociją – tarsi matomi žmonės prieš jų bendro gyvenimo lūžį. Taip pat iliustracijos atskleidžia A. Gustaičio darbus ir pasiekimus, jo profesionalumą aviacijos srityje ir skaitytoją tarsi panardina į apmąstymus, kas būtų buvę, jeigu jo šeimos gyvenimo bei karjeros nebūtų nutraukę nutikę įvykiai. Nuotraukos paimtos iš Lietuvos aviacijos muziejaus archyvo, asmeninių archyvų ir šeimos albumo. Daugiausiai nuotraukų yra knygos pradžioje (šeimos nuotraukos) ir pabaigoje (aprašant autorės apsilankymą Lietuvoje jau su savo anūkais). Tiesa, norint pasižiūrėti, kurios nuotraukos buvo paimtos iš kurių archyvų, paaiškėjo, kad sąrašė nurodyti puslapiai neatitinka – pvz., atsivertus nurodytą puslapį, jame nuotraukos nėra, tik tekstas. Patikrinus visus nurodytus puslapius pastebėta, kad viena ar kita nuotrauka yra dviem puslapiais toliau, nei nurodyta. Tas pats būdinga ir turinyje nurodytiems, bet iš tiesų kitų skyrių puslapiams. Galbūt maketuojant knygą įsivėlė netikslumų.

Įdomu, kad knygoje aprašomi įvykiai dėlįjasi skirtingose vietose. Nuo B. Gustaitienės vaikystės ūkyje netoli Raseinių, studijų ir darbo Sankt Peterburge, gyvenimo nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, Kaune, šeimos prieglobsčio paieškų Vokietijoje iki emigrantiško gyvenimo Niujorke. Autorė skyriuje „Mamos trajektorija“ atskleidžia daug savo mamos B. Gustaitienės gyvenimo detalių, kurios nebuvo lengvos ir iki okupacijos dėl įtemptų jos tėvų santykių, nelaimingų jaunystės įsimylėjimų, išgyvento bado Sankt Peterburge, kuriame dirbo medicinos seselė, ir kt. „Kai kurie žmonės, mano mamą Lietuvoje pažinoję tik kaip elegantišką generolo Gustaičio žmoną, buvo nustebę, kaip jai, karo metu ir po jo likus vienai su trimis vaikais, puikiai pavyko susitvarkyti. Tačiau mamos charakterį ugdė sunkumai.“⁶ Aprašyta ir A. Gustaičio vaikystė Obelinės kaime, jaunystė, tačiau ne itin plačiai – autorė juk neturėjo galimybės sužinoti daug savo tėčio gyvenimo detalių, klausyti jo pasakojimų, bet vis tiek surinko prisiminimų iš mamos ir jo bendraklasių. „Visos šios detalės apie ankstyvuosius mano tėvo metus leidžia manyti, kad jis buvęs visapusiškai išskirtinis žmogus.“⁷ Autorė tarsi norėjo pati geriau pažinti savo tėtį. Gražiai aprašytas Bronės ir Antano susitikimas.

A. Gustaitis buvo neeilinė Lietuvos aviacijos istorijos asmenybė, vienas iš aviacijos kūrėjų. Jis buvo ne tik profesionalus karininkas lakūnas, bet ir lėktuvų konstruktorius, jo sukonstruoti lietuviški lėktuvo ANBO modeliai – bene pats žinomiausias jo karjeros pasiekimas, padėjęs modernizuoti Lietuvos tarpukario aviaciją. Knygoje atskleidžiama, kad paties A. Gustaičio sugalvotas pavadinimas ANBO, kuris, kaip įprastai minima, šifruojamas pagal

⁶ Gustaitis, Rasa, *Skrydis: aviatoriaus dukters prisiminimai*. Kaunas: Lietuvos aviacijos muziejus, 2024, 33.

⁷ *Ibid.*, 75.

sakinio „Antanas nori būti ore“ (jį vėliau, spėliodami reikšmę, sugalvojo kiti lakūnai, ir posakis prigijo) pirmąsias raides, pirmiausia šifruotas pagal Antano ir Bronės vardų pirmąsias raides; apie jų santykius tada dar niekas nežinojo.⁸ Šios knygos stiprybė ir yra ta, kad R. Gustaitis galėjo atskleisti mažai žinomų faktų apie A. Gustaitį ir jo aplinką.

Tokio rango žmogus kaip A. Gustaitis pateko į okupacijos spąstus, nors, kaip atskleidžiama knygoje, to nesitikėjo: „Pavojaus akivaizdoje inteligentija turi pareigą likti kartu su žmonėmis, kentėti kartu su jais ir jiems padėti, – atsakė. Aš nesu politikas, manęs neturėtų liesti.“⁹ Tačiau per vėlai supratęs pavojų (prieš tai pasirūpinęs, kad jo šeima galėtų išvykti), nors ir bandęs išvykti vienas, buvo sulaikytas ir tardomas. Prieš sulaikymą dar ir skaudžiai turėjo stebėti, kaip sovietai ardo jo kurtą Lietuvos aviacijos sistemą, nepagarbiai elgiasi su technika, net buvo paskirtas Lietuvos karo aviacijos likvidavimo komisijos pirmininku. B. Gustaitienė su dukromis pirmą kartą iš Lietuvos išvyko 1941 m., bet vėliau, pasikeitus okupacinei valdžiai, keleriems metams grįžo į Kauną. Vis dėlto „mamos viltis, kad grįžus į Lietuvą jai pavyks rasti tėtį, greitai žlugo. Apie jo likimą jai pavyko sužinoti tik tiek, kad jis buvo paimtas į nelaisvę, tris dienas kalintas Kaune, o paskui specialiu konvojumi nugabentas į Maskvą. Mama svarstė, kad rusai nebūtų tokie kvaili, kad nužudytų tokį talentingą ir daug žinantį žmogų.“¹⁰ Tačiau 1944 m. Gustaičių šeima jau be A. Gustaičio galutinai išvyko į Jungtines Amerikos Valstijas. Šeima ilgą laiką nežinojo, kur jis yra, ar dar gyvas, retkarčiais gaudavo informacijos, kuri teikė ir vilties, ir nerimo, tačiau po daugelio metų jas pasiekė tiesa:

Mama, kaip ir anksčiau, kiek tik prisimenu, ant komodos buvo pasidėjusi įrėmintą tėvo portretą, tačiau jau retai apie jį kalbėdavo. Pagaliau gavome oficialų pranešimą apie jo mirtį. Metų metus veltui kreipdavomės į įvairias įstaigas, įskaitant Raudonąjį Kryžių. Prieš išvykdamas iš Niujorko į Kaliforniją išsiunčiau dar vieną užklausą. 1968 m. sausio 26 d. sulaukiau atsakymo iš Raudonojo Kryžiaus Niujorko skyriaus: „Tarptautinis Raudonojo Kryžiaus komitetas ėmėsi Jūsų tėvo paieškų ir sužinojo, kad jis mirė 1941 m. spalio 16 d. Jokios kitos informacijos gauti nepavyko.“ Suimtas jis išgyveno vos aštuonis mėnesius.¹¹

Tiesa, nors spręsdamas iš knygos viršelio, ant kurio yra A. Gustaičio nuotrauka, skaitytojas gali tikėtis, kad pagrindinė pasakojimo figūra ir bus A. Gustaitis, knygoje istorijos apie jį proporciškai yra mažiausiai. Kita vertus, autorė anotacijoje ir teigia, kad knygoje aprašomas „[d]ukros siekis surasti tėvą...“, tad galima suprasti, kodėl informacijos apie patį A. Gustaitį nėra tiek jau daug, ypač dėl to, kad autorė tėtį prarado vaikystėje. Knygos antraštiniame puslapyje rašoma „Aviatoriaus dukters prisiminimai“, tad knygos idėja aiški ir įgyvendinta. Internete paskelbtame interviu su R. Gustaitis¹² ji ir pati kalbėjo, kad ilgai dvejojo, ar rašyti knygą, nes mažai apie jį žinanti, pati asmeniškai prisimena jį tik iš vaiko perspektyvos, o daugiau sužinojo iš kitų pasakojimų ar tekstų. Bet svarbu paminėti, kad knygos veiksmė jaučiama, jog A. Gustaičio asmuo kažkur nutolęs, bet ir tarsi greta.

⁸ *Ibid.*, 79.

⁹ *Ibid.*, 23.

¹⁰ *Ibid.*, 193.

¹¹ *Ibid.*, 211.

¹² Zdanavičiūtė, Ieva, „Knygoje „Skrydis“ – Antanas Gustaitis jo dukros Rasos Gustaitis akimis“, *Kaunas pilnas kultūros*, 2024 gruodžio 17, <https://kaunaspilnas.lt/muziejaus-trečiadienis-knygoje-skrydis-antanas-gustaitis-jo-duktros-rasos-gustaitis-akimis/>.

Knygoje galima jausti ir karo pabėgėlių dalia. Autorė įterpia šokiruojančių pasakojimų, pvz., apie sprogimų Vokietijoje sužalotus vaikus ar jos pačios patirtą nacių kareivio priekabiavimą, apie kurį niekada niekam nebuvo atskleidusi. Knyga įdomi ir tuo, kad joje aprašomas ne tik pasitraukimas iš Lietuvos, bet ir prisitaikymas prie gyvenimo Niujorke, amerikietiškosios kultūros, kitoniškumo jausena:

Pirmieji Amerikoje praleisti metai greičiausiai buvo sunkiausi metai mano gyvenime. Niekada anksčiau nebuvo tekę jaustis tokiai svetimai tarp savo bendraamžių. Ten aš buvau kito pasaulio būtybė. PA stovyklose aplink buvo įvairių tautų žmonių, kalbėjusių skirtingomis kalbomis, tačiau mus visus vienijo kai kas svarbaus: visi buvome karo pabėgėliai. Čia, Bruklino mokykloje, buvau vienintelė atvykėlė iš švėtur.¹³

R. Gustaitis dėlioja pasakojimą ir apie seserų, J. ir E. Gustaitičių, gyvenimus, įsikūrimą Amerikoje ir savų šeimų sukūrimą. Mama B. Gustaitienė, apsigyvenusi pas dukrą Eleną (ir perdavusi lietuvių kalbą savo anūkei), pasirinko nugyventi likusį gyvenimą viena:

Dingusių žmonių artimieji dingusiojo niekada nelaiko mirusiu. Visus tuo metus mama liko ištikima tėvui ir niekuomet neturėjo jokių santykių su kitais vyrais. Man pasirodė, kad perskaičius laišką (apie A. Gustaičio mirtį, – aut. past.) jai nuo širdies tarsi akmuo nusirito. Viskas, jo nebuvo. Kaip ir nebuvo likę nieko, ką ji galėtų padaryti.¹⁴

B. Gustaitienė mirė JAV 1998 m. liepos 12 d., sulaukusi 100 metų.

Knygoje epizodiškai atsiskleidžia R. Gustaitis ir Ugnės Karvelis artima draugystė nuo pat mažumės, kuri, abiem išvykus iš Lietuvos, išblėso, bet šio toks bendravimas išliko. Autorė knygoje prisipažįsta stebėjusi savo draugės gyvenimo pasiekimus iki pat senatvės:

Ėjau miegoti sutrikusi dėl prieštaringų jausmų, kuriais buvo galima apibūdinti paskutiniuosius mūsų draugystės su Ugne etapus. <...> Negalėjau nelyginti jos pasiekimų su savaisiais. <...> O ką aš nuveikiau per savo ilgą gyvenimą? Vėlgi sau primenu, kad Ugnės vardas reiškia liepsną, o mano – rasą. Ryto rasa gaivina, tačiau nepalieka pėdsakų.¹⁵

Smulkiai aprašyta, kaip nuo 1989 m. R. Gustaitis sugrįždavo aplankyti jau nepriklausomos Lietuvos, šeimai brangių vietų. Tačiau knygos kulminacija tampa autorės sprendimas susipažinti su savo tėčio A. Gustaičio tardymo byla, 2014 m. atvežta į Vilnių iš Maskvos. Emociškai bene paveikiausias skyrius – atsakymas į ilgą laiką nerimą kėlusį klausimą apie A. Gustaičio paskutines dienas. Jo piršto atspaudai, asmeninių daiktų ir tardymo eigos aprašymas skaitant slegia. Vis dėlto nuo tamsios emocijos, susijusios su tardymo kamera, atitraukia autorės pasakojimas apie R. Gustaitis anūko, A. Gustaičio proanūkio, susidomėjimą lėktuvais viešint Pociūnų aerodrome. Tiesa, knygos autorė R. Gustaitis išreiškia gailestį, kad A. Gustaičio proanūkis nemoka lietuvių kalbos.

Rašyti prisiminimus nėra lengvas darbas, ypač po minimų įvykių prabėgus keletui metų, atmintis kai kada gali būti ne itin patikimas šaltinis. Skaitant knygą tokių abejonių

¹³ *Ibid.*, 162.

¹⁴ *Ibid.*, 211.

¹⁵ *Ibid.*, 275.

kilo dėl autorės įvardytų faktų. Pvz., rašoma, kad R. Gustaitis 1958 m. apsilankė pas Brazdžionius Londone:

<...> ponas Brazdžionis dirbo Lietuvos ambasadoriumi Didžiojoje Britanijoje ir liko Londone kaip šešėlinis diplomatas; jis atstovavo vyriausybei, kurios jau nebebuvo, bet kurią vis dar pripažino Didžioji Britanija, Jungtinės Amerikos Valstijos ir kai kurios kitos šalys, atsisakiusios pripažinti Sovietų Sąjungos įvykdytą Baltijos valstybių užgrobimą.¹⁶

Tikriausiai turimas omenyje Londone dirbęs diplomatas Bronius Kazys Balutis ar koks nors kitas asmuo. O galbūt tuo metu Londone tikrai gyveno ir R. Gustaitis globojo kokie nors Brazdžioniai? Bet tai turbūt nebuvo diplomatas.

Justi, kad knyga versta iš anglų kalbos, nes joje yra skaitytojams lietuviams galbūt ir taip savaime aiškių dalykų, kurie rašyti užsienio skaitytojui ir išversti į lietuvių kalbą. Knygos pradžioje pateiktas skyrius apie lietuviškus vardus, pavardes, jų keitimą, vardų mažybinius variantus, išeivių pavardžių pasikeitimus iš moteriškos formos į vyrišką (Gustaitis – Gustaitytė, Karvelis – Karvelytė) ir kitus lietuvių kalbos niuansus. R. Gustaitis dėl konteksto įterpė (nurodė rėmusis Vytauto Landsbergio ir Timothy’io Snyderio knygomis¹⁷), mums atrodytų, vadovėlinių Lietuvos istorijos faktų (apie knygnešystę Lietuvoje spaudos draudimo laikotarpiu, Antrojo pasaulinio karo įvykių Europoje eigą, Molotovo–Ribbentropo paktą, Holokaustą, Čijunę Sugiharą ir t. t.), bet, turint omenyje, kad knyga iš pradžių pasirodė anglų kalba, pateikti faktai svarbūs užsienio skaitytojams kontekstui suvokti, taip pat juos gali būti naudinga priminti ir skaitytojams lietuviams.

R. Gustaitis knyga „Skrydis“ – atsiminimai ne tik apie lakūną A. Gustaitį, bet ir apie visą jo šeimą, jos narių likimus keliaujant iš Lietuvos iki Amerikos. Tai – įdomūs, lengvai skaitomi, jautrūs memuarai, kurie turėtų sulaukti ne vieno Lietuvos skaitytojo dėmesio.

¹⁶ Ibid., 194.

¹⁷ Landsbergis, Vytautas, *Lūžis prie Baltijos*. Vilnius: Vaga, 1997; Snyder, Timothy, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books, 2010.